

Л. Д. Зеленська

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОРПУСУ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

20-ті роки ХХІ століття позначився новими тенденціями у розвитку українських університетів (комерціалізація, модернізація, діджиталізація, оптимізація, кризовий менеджмент, історична легітимізація тощо), що поставили на порядок денний питання селекції управлінського персоналу з урахуванням принципів прозорості, публічності, відкритості, професіоналізму, неупередженості, результативності та ефективності діяльності; перегляду процедури обрання (призначення) на посаду ректора університету.

З огляду на це, вектор дослідження спрямовано на вивчення підходів до формування управлінського корпусу університетів України ХІХ століття задля критичного аналізу позитивних надбань та урахування викривлень в університетському менеджменті на попередніх етапах.

У першій чверті ХІХ століття університети Наддніпрянської України працювали за статутом 1804 року, що увібрав у себе кращі досягнення тогочасної просвітницької педагогічної думки на Заході. В ньому були закладені основи університетської автономії, яка передбачала перетворення університетів у самостійні, незалежні від державного контролю науково-навчальні центри. Це вимагало, по-перше, здійснення виборності керівного складу (ректорів, проректорів, деканів); по-друге, запровадження системи колегіального самоврядування; по-третє, реалізації принципу самопоповнення викладацького складу шляхом обрання претендентів радою професорів без узгодження їхніх кандидатур з бюрократичними інстанціями; по-четверте, надання свободи наукових досліджень і викладання; по-п'яте, захисту освітнього процесу від некомпетентного втручання представників урядової бюрократії [1, с. 63].

Аналіз положень Статуту Імператорського Харківського університету (1804 р.) [7] свідчить, що функції законодавчої влади покладали на вчену раду.

Правління університету, очолюване ректором, складало виконавчу гілку влади. Ректор мав обиратися з числа ординарних професорів терміном на один рік. Його кандидатура за поданням міністра народної освіти затверджувалася імператором, і лише ним ректор міг бути звільнений з посади. Відносно короткий термін перебування на посаді ректора мотивувався бажанням уникнути зловживань владою з його боку. Процедура виборів ректора також була демократичною – балотуватися мали всі члени ради. Обирався з-поміж них той, хто дістав найбільшу кількість «білих кульок». При цьому ректор уважався «першим серед рівних», а його рішення та дії могли бути легко оскаржені на засіданнях ради або в університетському суді.

Декани також обиралися вченою радою з числа заслужених або ординарних професорів і затверджувалися міністром. На посади секретарів відділень обирали молодих членів факультету, як правило з числа ад'юнктів. В основу виконання ними обов'язків було покладено не службову вислугу, а спеціальні вимоги: справжній авторитет серед членів факультету; здатність вирішувати навчальні й господарські проблеми; усвідомлення місії університету; незалежність у питаннях, що торкалися честі й гідності навчального закладу та його колегії [7, с. 234].

Однак запровадження політики «керованої демократії» у 20-і роки ХІХ століття призвело до посилення з боку міністерства адміністративного впливу на університети, розширення повноважень ректора і подовження терміну його перебування на займаній посаді. Зазначимо, що вперше названі зміни знайшли відображення в статуті університету Св. Володимира 1833 р. Положення статуту вказували на той факт, що внутрішнє керівництво закладом, як і раніше, мала здійснювати вчена рада (під безпосереднім наглядом попечителя Київського навчального округу), в якій головував ректор. Проте останній мав обиратися терміном на два роки з ординарних професорів більшістю голосів і затверджуватися в «у цьому званні найвищою владою» [8].

Загально університетський статут 1835 р. закріпив норму про те, що ректор має обиратися на посаду вже на чотирирічний термін і затверджуватися

у цьому званні «найвищою владою». До цього часу для повторного обрання претендента на ректорську посаду вимагалось додаткове обґрунтування. Такий же термін перебування на посаді встановлювався і для деканів, котрих обирали вченою радою і подавали на затвердження міністра. Окрім того, університетське правління втрачало право суду над ректором у разі перевищення ним службових повноважень [2].

Однак статут університету Св. Володимира (1842 р.) [9] певною мірою обмежив виборче право професорської колегії. Відтепер учена рада Св. Володимира мала обирати зі свого складу не ректора, а лише двох кандидатів, які подавав попечитель на затвердження міністру. Затвердження на цій посаді залежало від волі імператора, однак міністр мав право висловити власну думку, що виражалася у підтримці одного з кандидатів [1, с.185]. Зауважимо, що 1849 року, після виходу міністра С. Уварова у відставку, дію «виборчого права» учених рад узагалі було призупинено. Міністр набув права призначати на посади ректора й деканів на невизначений строк без погодження кандидатур в ученій раді. Саме у такий спосіб 1850 року було призначено ректором Харківського університету професора Полюмбецького. 1852 року його змінив на цій посаді професор К. Фойгт, котрий взагалі не читав лекцій, а лише виконував адміністративні обов'язки [1, с.185].

Визнавши хибність освітньої політики, що зумовила фактичне відсторонення вчених рад від вирішення головного завдання – самопоповнення професорської корпорації, Міністерство народної освіти постановою від 13 травня 1861 року поновило процедуру виборів ректора й деканів на підставі статуту 1835 року [1, с.186].

Як відомо, черговий загально університетський статут 1863 р. поновив автономію університетів зразка 1804 р., послабивши залежність останніх від попечителя й міністра. Вчена рада університету, очолювана ректором, знову проголошувалася вищим керівним органом. Було поновлено й вибори ректора. Останній обирався на чотирирічний термін з числа ординарних професорів університету й затверджувався на цій посаді наказом імператора [3].

Демократичність цієї процедури підтверджують такі дані. До прикладу, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 7 вересня 1865 року, керуючись заявою статського радника К. Митюкова про звільнення його з посади ректора через хворобу, провела балотування всіх ординарних професорів на заміщення вакантної посади. Більшістю голосів (17 проти 10) ректором університету було обрано М. Бунге. Проте останній написав заяву про відмову від цієї посади. Учена рада ухвалила рішення «провести нові вибори ректора на черговому засіданні 9 вересня й подати кандидата, обраного більшістю голосів, на затвердження міністра. У протилежному випадку – піддати балотуванню трьох професорів, які одержать найбільшу кількість виборчих кульок. Якщо і в цьому разі ніхто не одержить абсолютної більшості голосів, перебалотувати втретє двох професорів із попереднього складу, які здобудуть найбільшу кількість виборчих кульок. Обраного у такий спосіб кандидата подати на затвердження міністра» [6]. Наголосимо, що на засіданні 9 вересня 1865 року на посаду ректора університету Св. Володимира більшістю голосів (19 проти 9) було обрано проректора, ординарного професора А. Матвєєва.

Аналогічної процедури дотримувалися вчені ради й під час обрання інших посадовців. До прикладу, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 13 січня 1878 року провела балотування ординарних професорів для обрання одного з-поміж них на посаду проректора. Виявилось, що під час першого балотування жоден із професорів не був обраний на цю посаду більшістю голосів. Тому повторному балотуванню було піддано трьох кандидатів, що здобули під час первинного балотування найбільшу кількість виборчих кульок, як-от: К. Митюков, І. Рахманінов, В. Демченко. Більшістю голосів (17 проти 12) на посаду проректора було обрано К. Митюкова. З цього питання вчена рада ухвалила рішення такого змісту: «Клопотати перед попечителем Київського навчального округу про звільнення І. Рахманінова з посади проректора університету за вислугою терміну, й затвердження на цій посаді на 3 роки заслуженого ординарного професора по кафедрі римського права, дійсного статського радника К. Митюкова [5, с. 59].

За вченими радами закріплювалося право обирати й інших штатних посадовців, як-от: бібліотекара та його помічників, бухгалтера правління, скарбника, архітектора, ексекатора, архіваріуса, секретарів ради та правління тощо, а також звільняти їх із займаних посад. Натомість право виборів декана і секретаря факультету було покладено на факультетські колегії. Кандидатура декана підлягала затвердженню міністра.

Статут 1884 року запровадив систему повної підлеглих університетів міністерству та бюрократичного над ними контролю. Найсуттєвішою її ознакою стала ліквідація виборчого права й фактичне відсторонення колегіальних органів університету від формування адміністративного корпусу. Ректора і декана більше не обирали на посади професорською колегією, вони мали виконувати покладені на них обов'язки за призначенням. По завершенні чотирирічного терміну названі посадовці могли бути залишені на займаних посадах з «височайшого дозволу» ще на 4 роки [1].

Проведене дослідження ілюструє різні підходи до формування адміністративного корпусу університету у вітчизняній освітній традиції, чим відкриває поле для дискусії щодо пропонованих Міністерством освіти і науки України змін стосовно процедури обрання (призначення) ректора ЗВО й формування вертикалі управління на початку ХХІ століття.

Список використаних джерел

1. Зеленська, Л.Д. (2011). *Учена рада університету: історія, теорія, досвід*. Харків: ХНАДУ, 480 с.
2. (1837). *Общий устав Императорских Российских университетов 1835 г.* Харьков: Тип. ун-та, 50 с.
3. (1863). *Общий устав Императорских Российских университетов*. СПб, 43 с.
4. (1884). *Общий устав Императорских Российских университетов*. СПб, 51 с.

5. (1878). Протоколы заседаний Совета Императорского университета Св. Владимира 16-го декабря 1877 года и 13 января 1878 года. *Университетские известия*, 3, с. 1–64.

6. (1865). Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 3-го, 7-го и 9-го сентября 1865 года, с приложениями. *Университетские известия*, 10, с. 1–30.

7. (1805). Устав Императорского Харьковского университета 1804 г. (1805). *Периодические сочинения об успехах народного просвещения*, 10, с. 225–285.

8. (1875). Устав Университета Св. Владимира 1833 г. В: *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*. СПб, т. 2., отд. 1: (1825–1839), с. 670–684.

9. (1876). Устав Университета Св. Владимира 1842 г. В: *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*. СПб, т. 2, отд. 2: (1840–1855), с. 336–348.

References

1. Zelenska, L.D. (2011). *Uchena rada univrsytetu: istoriya, teoriya, dosvid* [The University Academic Council: History, Theory, Experience]. Kharkiv : KhNADU, 480p.

2. (1837). *Obshchyi ustav Ymperatorskykh Rossyiskykh unyversytetov 1835 h.* [General Charter of the Imperial Russian Universities of 1835]. Kharkov: Тип. un-ta, 50 p.

3. (1863). *Obshchyi ustav Ymperatorskykh Rossyiskykh unyversytetov* [General Charter of the Imperial Russian Universities]. SPb, 43 p.

4. (1884). *Obshchyi ustav Ymperatorskykh Rossyiskykh unyversytetov* [General Charter of the Imperial Russian Universities]. SPb, 51 p.

5. (1878). Protokoly zasedanyi Soveta Ymperatorskoho unyversyteta Sv. Vladymyra 16-ho dekabria 1877 hoda y 13 yanvaria 1878 hoda [Minutes of the meetings of the Council of the Imperial University of St. Vladimir on December 16,

1877 and January 13, 1878]. *Unyversytetskye yzvestyia* [University News], 3, pp. 1–64.

6. (1865). Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta Sv. Vladymyra 3-ho, 7-ho y 9-ho sentiabria 1865 hoda, s prylozhenyiamy [Minutes of the meetings of the Council of the University of St. Vladimir on September 3, 7 and 9, 1865, with appendices] (1865). *Unyversytetskye yzvestyia* [University News], 10, pp. 1–30.

7. (1805). Ustav Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta 1804 h. [Charter of the Imperial Kharkov University of 1804]. *Peryodycheskye sochyneniia ob uspekakh narodnoho prosveshcheniia* [Periodical works on the achievements of public education], 10, pp. 225–285.

8. (1875). Ustav Unyversyteta Sv. Vladymyra 1833 h. [Charter of the University of St. Vladimir, 1833]. In: *Sbornyk postanovlenyi po Mynysterstvu Narodnoho Prosveshcheniia* [Collection of decrees of the Ministry of Public Education]. SPb, vol. 2., otd. 1: (1825–1839), pp. 670–684.

9. (1876). Ustav Unyversyteta Sv. Vladymyra 1842 h. [Charter of the University of St. Vladimir, 1842]. In: *Sbornyk postanovlenyi po Mynysterstvu Narodnoho Prosveshcheniia* [Collection of decrees of the Ministry of Public Education]. SPb, vol. 2., otd. 2: (1840–1855), pp. 336–348.

Зеленська Людмила Дмитрівна. Підходи до формування адміністративного корпусу університетів України XIX століття.

У статті йдеться про управлінську вертикаль та підходи до її формування в університетах України XIX століття (Харківський, Київський (Св. Володимира), Новоросійський університети). Схарактеризовано положення університетських статутів 1804, 1833, 1835, 1842, 1863, 1884 років щодо обрання/призначення ректора, проректора, деканів, інших керівників структурних підрозділів. Розкрито роль і функції органів колегіального самоврядування (ученої ради університету, ради факультету) у формуванні адміністративного корпусу університету на засадах виборчого права, визначено рівень впливу органів державної влади на ці процеси та його наслідки. Наведено приклади проведення процедури виборів/призначення адміністративного персоналу відповідно до чинних статутів. У висновку йдеться про те, що отримані результати можуть слугувати у якості аргументів під час дискусії щодо спроб Міністерства освіти і науки України запровадити зміни до

законодавства стосовно процедури обрання ректора й формування адміністративної вертикалі на рівні університету в умовах сьогодення.

Ключові слова: університет, управління, самоврядування, вибори, призначення, статут, XIX століття.

Zelenska Liudmyla. Approaches to the Formation of the Administrative Staff of Ukrainian Universities in the XIX Century.

The article deals with the administrative vertical and approaches to its formation at the universities of Ukraine in the nineteenth century (Kharkiv, Kyiv (St. Volodymyr), and Novorossiysk universities). The provisions of the university statutes in 1804, 1833, 1835, 1842, 1863, 1884 on the election/appointment of the rector, vice-rector, deans, and other heads of structural units are characterised. The author reveals the role and functions of collegial self-government bodies (academic council of the university, faculty council) in the formation of the university administrative staff on the basis of electoral law, and determines the level of influence of public authorities on these processes and its consequences. Examples of the election/appointment procedure in accordance with the current statutes are provided. The author concludes that the results obtained can serve as arguments in the discussion of the Ministry of Education and Science of Ukraine's attempts to introduce changes to the legislation on the procedure for electing a rector and forming an administrative vertical at the university level in the current conditions.

Key words: university, management, self-government, elections, appointment, statute, XIX century.